

УДК 37.064.1

Н.Д. Янц, О.А. Коваленко

ДІАЛОГ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ У СФЕРІ БАТЬКІВСЬКОЇ ПРОСВІТИ

У статті розкрито вимоги до використання діалогу як засобу розвитку професійної компетентності майбутніх педагогів у сфері батьківської просвіти; проаналізовано типові хибні уявлення на проблеми сімейного виховання, подано пропозиції щодо подолання їх за допомогою організації педагогічного діалогу та самоаналізу стилів спілкування і власного психотипу; визначено вимоги до проведення виховуючого педагогічного діалогу.

Ключові слова: діалог, слово учителя, сімейне виховання, дитина.

В статье раскрыты требования к организации и проведению диалога для развития профессиональной компетентности будущих педагогов в сфере родительского просвещения; проанализированы типичные стереотипы в организации семейного воспитания; предложены способы и средства предупреждения и преодоления их с помощью организации педагогического диалога, самоанализа собственных стилей общения и психотипа личности.

Ключевые слова: диалог, слово учителя, семейное воспитание, ребенок.

In the article an author exposed requirements to organization and lead through of dialog for development of professional competence of future teachers in the field of the in lightening, offered methods and facilities of warning and overcoming them by organization of pedagogical dialog, self-examination of own styles of intercourse and of personality. Analyses typical stereotypes in organization of domestic education.

Key words: dialog, word of teacher, domestic education, child.

Постановка проблеми. Загальною характеристикою педагогічної підготовки майбутніх учителів сьогодення є орієнтування на особистість. Про це зазначено в Національній концепції педагогічної освіти, державній програмі «Діти» [5; 6].

Аналіз актуальних досліджень. Проведений аналіз джерел свідчить, що питання організації родинного виховання досить ґрунтовно вивчалися вітчизняними дидактами і теоретиками виховання – А. Радул, О. Савченко, В. Сухомлинським; історико-педагогічний аспект означеної проблеми – Т. Антонюк, Р. Воланюк, В. Шинкаренко. Однак у працях цих науковців приділено недостатньо уваги вивченню стереотипних уявлень про проблеми сімейного виховання та використання діалогу як засобу особистісної спрямованості ви-

ховного процесу, відповідної підготовки майбутніх учителів до такої діалогічної взаємодії з батьками.

Мета статті – проаналізувати хибні стереотипні уявлення батьків про проблеми сімейного виховання та розробити шляхи подолання їх засобом діалогічного педагогічного спілкування.

Виклад основного матеріалу. Психологи і педагоги (С. Братченко, С. Карпинець, І. Кузьмінський та ін.), які розвивають концепцію особистісно зорієнтованої професійної освіти переконані, що освіта – це не формування особистості із наперед заданими властивостями, а створення умов для повноцінного вияву і відповідно розвитку особистісних якостей [1; 3; 4].

Проте констатуємо той факт, що ставлення до особистості в освітній практиці (насамперед у практиці сімейного виховання) відповідає панівній у суспільстві парадигмі: особистість і до сьогодні розглядається як об'єкт формуючого впливу. Якщо в організованій соціальними інституціями освіті ще помітні деякі прогресивні зміни, то у сфері сімейного виховання панують традиційні стереотипи авторитаризму. Однак учені (С. Карпинець, Б. Кіндратюк, Л. Ковальчук, Б. Ковбас) довели, що гармонізація сімейних стосунків є ефективним чинником профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі [3]. Відтак, апріорно, що без переорієнтації сімейного виховання на суб'єкт-суб'єктну взаємодію не слід очікувати серйозних успіхів у сфері становлення повноцінної особистості: самостійної, відповідальної, впевненої у собі, ініціативної, з чітко визначеними моральними настановами.

Отже, це зумовлює необхідність вивчення й усунення хибних стереотипів мислення у сімейному вихованні, починаючи, звичайно, з майбутніх батьків та майбутніх педагогів. Коротко схарактеризуємо найтиповіші хибні стереотипи, які домінують у сімейному вихованні, перешкоджають успішній організації педагогічного виховуючого діалогу.

Установлено, що найпоширенішим є ототожнення дорослими виховання з маніпулюванням дитиною, її поведінкою [8, с. 16]. Відповідно до цього стереотипу, виховання розглядається як корекція поведінки дитини діями батьків, педагогів, людей старшого віку. Насправді, дитина – особистість, яка здатна відчувати, переживати, сприймати, розмірковувати, хотіти, і, ґрунтуючись на своєму унікальному досвіді, мати свою власну думку, та вибирати, як їй поводити себе у певних ситуаціях. Надзвичайно важливо зрозуміти, як дитина бачить свою сім'ю, себе, як інтерпретує те, що відбувається

у довкіллі. Саме її особистісне ставлення є результатом внутрішньої активності, моральної мотивації і має для неї сенс, який не завжди є очевидним «зі сторони», але саме ставлення, а не зовнішні обставини визначають поведінку дитини, є основою розвитку її особистості. Ми вважаємо, що почуття і переживання дитини є критерієм ефективності виховання. Тому становлення особистості дитини у сім'ї — це взаємний процес, у якому батьки, виховуючи своїх дітей, і самі виховуються.

Учасники виховного процесу є рівноправними партнерами під час спілкування, ставляться уважно до думок один одного, визнають право на відмінність, узгоджують свої позиції. Вихователь (батьки, старші члени родини, учителі) уникає жорстких приписів, не ставиться до вихованця як до пасивного об'єкта своїх впливів; зважає на його психічний стан, життєвий досвід, систему звичок і цінностей; виявляє емпатію, вдається до конструктивних та продуктивних виховних дій; схильний до творчості та педагогічної рефлексії.

Результати дослідження дозволяють констатувати, що сьогодні у технології виховання стає пріоритетною «модель суб'єкт-суб'єктної взаємодії» (участь у спільних справах дітей і дорослих членів родини) [8]. Водночас слід наголосити, що сучасна система освіти в Україні опинилася в парадоксальній ситуації, коли різні гуманістично спрямовані педагогічні програми («педагогіка серця»; кордоцентричності родинних відносин, співробітництва; екзистенційна, релігійна, педагогіка «нового гуманізму»; школа віри; школа резерву; школа-родина; школа розвитку творчої особистості; особистісно орієнтовані концепції розвитку освіти (Г. Балл, І. Бех, С. Гончаренко, І. Зязюн, Ю. Мальований, О. Савченко, Г. Сагач та ін.)) перетинаються з прагматичними установками значної частини молоді й авторитарними позиціями старшого покоління [10].

Ще одним хибним стереотипним уявленням про сімейне виховання є переконання батьків у тому, що ця сфера добре контролюється і усвідомлюється ними. Кожен із батьків схильний думати, що добре розуміє і себе, і свою дитину. Ми переконані, що можна контролювати і достатньо добре усвідомлювати свої дії і вчинки, але справжні переживання не лише дітей, але й батьків, практично не контролюються й усвідомлюються недостатньо, часто спотворено. Необхідно докласти особливих зусиль на рівні внутрішнього, зовнішнього діалогу. Виховання передбачає вміння слухати, педагогічну рефлексію. Для подолання цього хибного стереотипу вважаємо за необхідне залучати до самоаналізу діалогічного спілкування майбут-

ніх батьків, учителів, вивчення популярної літератури з питань психології позитивного спілкування. Предметом навчальних тренінгів має стати систематична самостійна робота вихователя над установленням психічної картини іншої людини, модальності, в яких вона може бути представлена. Наприклад, предметом спостереження можуть стати переживання та думки людини, з якою організується педагогічний діалог. Виділяють декілька негативних психотипів батьків у педагогічному діалозі: пасивний, агресивний, пихатий, безапеляційний, педагог-самоучка, сором'язливий та ін. В організації роботи педагога з такими психотипами варто враховувати прогностичні поведінкові реакції на слова і поради щодо спілкування з дітьми.

Наступний хибний стереотип стосується батьківської самопожертви. Виховання ж у діалозі, на нашу думку, передбачає повноцінну суб'єкт-суб'єктну взаємодію, яка базується на врахуванні потреб та інтересів як дітей, так і батьків, їхніх психологічних кордонів, толерантності у стосунках. Повноцінне виховання неможливе без справжньої рівності, захищеності інтересів не лише дітей, але й батьків. Тому для подолання цього хибного стереотипу потрібно проводити роботу з дітьми, демонструвати їм приклади з життя батьків, які викликають повагу, емоційні переживання.

Ще один хибний стереотип пов'язаний з негативним ставленням традиційного сімейного виховання до так званої словесної педагогіки як неефективної. Справжнє виховання передбачає культуру мовлення на рівні внутрішнього «Я» з використанням «Я-висловлювань», організацію розгорнутого діалогічного спілкування.

Здебільшого, батьки вважають, що процес формування впевненої у собі, позбавленої комплексів, самостійної особистості повинен базуватися на постійному критичному оцінюванні, систематичному контролі її діяльності з обов'язковим наголошенням на помилках, проблемах, упущеннях, порівняннях з кращими зразками, учнями тощо. Насправді, процес становлення позитивної «Я-концепції» особистості дитини базується на трьох основних видах досвіду, які необхідні для становлення «Я», а саме: увага і повага до неї; справедливе ставлення з боку інших; визнання її цінності. Відповідно за таких умов відбувається внутрішній процес формування структури «Я»: увага і повага до самої себе; справедливе ставлення до самої себе; визнання власної самоцінності. Саме ці здатності необхідні для того, щоб людина стала автономною, автентичною і продуктивною.

Вищезазначені та інші стереотипи унеможливають реалізацію особистісно зорієнтованих підходів у практиці сімейного вихован-

ня. Тому ми вбачаємо нагальну необхідність упровадження інноваційних форм навчання майбутніх педагогів з метою зміни ціннісно-смыслових установок у сфері батьківської просвіти, розвитку діалогу як найбільш ефективного механізму розгортання особистісного потенціалу дитини. Отже, у процесі виховання за допомогою діалогічної взаємодії відбувається поглиблення саморозуміння та адекватне розуміння поведінки, переживань, думок дитини, ціннісне ставлення до особистості дитини, формується вміння встановлювати психологічні кордони, адекватно висловлювати свої переживання та почуття, тобто у цілому розвивається вміння вибудовувати повноцінний діалог у взаєминах з дитиною.

Для того, щоб досягнути реальні та потенційні можливості діалогу, необхідно зрозуміти його сутнісні характеристики, які наразі активно обговорюються у філософській, психологічній, культурологічній та педагогічній літературі.

Діалог розкривається як процес прилучення особистості до культури, спосіб реалізації самопізнання, особистісного становлення. Духовні цінності неможливо передати шляхом пояснення, заучування, наказу, жорсткого контролю, зовнішнього монологічного впливу. Лише придивляючись до іншої людини, вступаючи з нею в уявний чи реальний діалог, особистість розуміє саму себе, виходить за межі уявлень про себе.

Діалогом В. Серіков вважає специфічне соціокультурне середовище, яке створює сприятливі умови для прийняття особистістю нового досвіду, ревізії попередніх смислів тощо. Автор окремо виділяє особливу якість діалогу: у ньому гуманітарне (рефлексія позицій учасників діалогу, їх логіко-вербальний виклад) органічно поєднується з когнітивним, дослідницьким ставленням до проблеми. Саме ця двоєдина спрямованість діалогу, на думку автора, робить його універсальною характеристикою особистісно-розвивальних освітніх технологій [9].

С. Братченко пропонує використовувати поняття «комунікативні права особистості», за допомогою якого може бути схарактеризована система психолого-правових основ спілкування, котра визначає межі свободи співбесідників так, щоб забезпечити їх взаємодію на основі взаємного визнання і без насилля. Він виділяє такі основні комунікативні права особистості: на свою систему цінностей; бути відповідальним суб'єктом, співавтором спілкування (право на самодетермінацію); на гідність і її самоповагу; на індивідуальність і своєрідність, на відмінність від співбесідника; на незалежність і суве-

ренітет; на вільну, нічим не регламентовану думку; на обстоювання своїх прав [2].

Порушення цих прав деформує комунікативний простір і спілкування перестає бути діалогічним. Проте, реалізуючи свої комунікативні права особистості, необхідно водночас поважати також права співрозмовника. Відмова від комунікативної відповідальності особистості є перешкодою для здійснення діалогу і виявом агресивних або маніпулятивних форм спілкування. У реальному спілкуванні досягнення рівноправності є дуже непростотою проблемою, особливо у ситуаціях, де співбесідники мають об'єктивні ознаки нерівності (спілкування керівника і підлеглого, дорослого і дитини, педагога і учня тощо). К. Роджерс зазначав, що можливість реалізації гуманістичного підходу у навчанні і вихованні істотно залежить від готовності дорослого «поділитися своєю владою» [7]. Комунікативні права і відповідальність у діалозі фіксують межі свободи співрозмовників, тобто не ставитися до іншої людини як до об'єкта і визнати її суб'єктність.

На особливій ролі емоційних зв'язків у становленні особистості і побудові міжособистісних стосунків наголошувалося у роботах багатьох учених. У концепції К. Роджерса емоційне співпереживання відіграє роль засадничої умови особистісного зростання. Емпатія створює сприятливі умови для розкриття і розвитку людини, робить її відкритою до змін формою вияву поваги і визнання. Завдяки цьому реальність діалогу не просто пізнається, але й переживається цілісною особистістю як життєво важлива, наповнена смыслом подія, співпричетність до інших людей [7].

Окремо слід зазначити про важливість готовності до діалогу учасників цього процесу. Як зауважує О. Галицьких, здатність до діалогу з вихованцем, його творчою індивідуальністю, духовним досвідом, світом цінностей відображає ефективність діяльності вихователя [2]. Справді, готовність до діалогу – один з універсальних показників сформованості індивіда як особистості. Вона передбачає прийняття особистістю діалогу як особливої ситуації спілкування, що вимагає адекватної поведінки та дотримання певних правил.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, зважаючи на вищезазначене можна стверджувати, що діалог є максимально адекватним середовищем розвитку особистості і водночас має статус морального, етично повноцінного способу спілкування. Світ діалогу – це особливий світ спілкування людей як вільних особистостей, тому він може слугувати мірилом реалізації особистісно-розвивального потенціалу конкретних форм спілкування. Концепція діалогу дозво-

ляє краще зрозуміти й альтернативні способи міжособистісної взаємодії (авторитарний, ліберальний, маніпулятивний та ін.), окреслити орієнтири і засоби їх «діалогізації». Власне тому орієнтація на розвиток дитини як особистості, індивідуальності й активного суб'єкта діяльності може бути реалізована лише на основі побудови діалогічної стратегії діяльності дорослого.

Відповідно до вищезазначених теоретичних засад, конструюючи діалогічне середовище з метою навчання студентів як майбутніх батьків та майбутніх педагогів інноваційних підходів у сімейному вихованні, ми базувалися на таких тезах.

Потенціал освітнього діалогу, на нашу думку, буде активно розвиватися тоді, коли освітній процес характеризуватиметься такими змістовними та формально-динамічними особливостями: контекстуальність щодо внутрішнього світу особистості – текст, що вивчається, міститься в «контексті» особистісно смислової сфери учасників освітньої програми (це актуалізує особистісні смисли, а не поверхневе відтворення, і забезпечує вияви морального вибору, мотиваційного обґрунтування життєдіяльності тощо); відкритість як спосіб представлення в освітньому матеріалі відкритих для доповнення, нестійких, неврівноважених, парадоксальних (феноменальних) фактів, які не мають однозначного тлумачення (спосіб їх пізнання – критична рефлексія, яка дозволяє звертатися до смислотворчості особистості замість механічного заучування, при цьому відбувається постійне прояснення суб'єктом своїх смислових значень явища, яке розглядається, завдяки чому відбувається включення ненаукових уявлень в контекст науки, що забезпечує появу особистісного смислу); метафоричність навчально-виховного матеріалу як механізм активізації синкретичного емоційного сприйняття цілісної ситуації (в єдності асоціативних, інтуїтивних, логічних зв'язків) і актуалізації смислового потенціалу особистості; ігрові форми навчальної взаємодії з притаманною для гри свободою, змагальністю, що актуалізує проблему самореалізації особистості і дозволяє їй певною мірою реалізувати свої потенції, створюючи власний світ, особливий простір, граючи в ньому свої ролі і моделі реальності (через імітацію життєвої ситуації, яка дозволяє апробувати цю цінність у дії і спілкуванні з іншими людьми, порівняти з іншими цінностями); діалогічний характер відносин учасників освітньої програми як взаємодія цілісної особистості зі світом культури, в якому відбувається прояснення, навіть перегляд своїх цінностей, пошук шляхів саморозвитку і водночас активно розвивається рефлексивна функція особистості.

Перспективами досліджень означеної проблеми є: формування змісту педагогічного діалогу, технологія опитування як засіб педагогічного діалогу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Братченко С.Л.* Диалог в образовании как способ становления толерантности: Учебно-методическое пособие / Братченко С.Л. – М.: Академический проект, 2004. – 240 с.
2. *Братченко С.Л.* Межличностный диалог и его основные атрибуты / Братченко С.Л. // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / Под ред. Д.А. Леонтьева, В.Г. Щур. – М.: Смысл, 1997. – С. 201 – 222.
3. *Карпинець С.* Родинні взаємини проблеми виховання дітей / Карпинець С., Кіндратюк Б., Ковальчук Л., Ковбас Б., Костів В. / АПН України; Прикарпатський ун-т В.Стефаніка / В. Костів (ред.). – Івано-Франківськ, 1995. – с. 43.
4. *Кузьмінський А.* Педагогіка родинного виховання: Навч. посіб. / Кузьмінський А., Омеляненко Л. – К.: Знання, 2006. – 324 с.
5. Національна концепція педагогічної освіти: [Електронна версія]: Режим доступу: [hrpt/www.nbuu.ua](http://www.nbuu.ua)
6. *Постовий В.Г.* Діти: Програма родинно-національного виховання та навчально-тематичний план педагогічної освіти батьків / Постовий В.Г., Алексеєнко Т.Ф., Зайцева З.Г., Мартиненко В.О., Докукіна О.М. / Інститут змісту методів навчання. – К., 1997. – 56 с.
7. *Роджерс К.* Свобода учитися / Роджерс К., Фрейберг Д. – М.: Смысл, 2002. – 527 с.
8. Родинне виховання. Сучасні підходи / Упоряд.: Т. Вороніна, О. Мельник. К.: Шкільний світ, 2010. – 109 с.
9. *Сериков В.В.* Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем / Сериков В.В. – М.: Педагогика, 1999. – 272 с.
10. Я або виховання в родині: Навч. Посібник / Ніжинський держ. ун-т Миколи Гоголя / М.О. Шевчук (уклад.). – Ніжин, 2009. – 227 с.